

УДК 821.161.2(470.62).09"18"

DOI 10.31654/2520-6966-2025-27F-114-80-88

Новиков А. О.

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
anatoliy14208@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5158-960X>

Творчість кубанського письменника Василя Мови в контексті загальноукраїнського літературного процесу

У розвідці здійснено комплексний аналіз літературної діяльності кубанського письменника Василя Мови, чия творчість стала унікальною сполучною ланкою між козацькою традицією Кубані та загальноукраїнським культурним контекстом другої половини XIX ст. Особливу увагу приділено інтерпретації козацької теми, яку В. Мова тлумачить через призму Кулішевої концепції як стихійну силу, що відійшла в минуле. Доведено, що соціальна проблематика у В. Мови (доля переселенців, руйнація родинних зв'язків, згубний вплив міського середовища) корелюється з творчими пошуками класиків української літератури – М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького. Це дає підстави стверджувати, що доробок кубанського письменника є невід'ємною частиною єдиного українського літературного процесу.

Ключові слова: український літературний процес, народництво, козацька тематика, соціальна драма, літературна спадщина, реалізм.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Наступного 2027 року виповнюється 185 років від дня народження відомого кубанського письменника Василя Семеновича Мови (псевдоніми: В. Лиманський, В. Мигуцький, В. Мигученко), який посідає вагомe місце в історії української літератури. Більшу частину життя він провів на Кубані серед нащадків запорозьких козаків. Показово, що в цьому військовому поселенні – Чорноморському козацькому війську (із 1860 року – Кубанське козацьке військо) – аж до середини XIX ст. зберігалися давні козацькі традиції та панувала українська мова.

Народився Василь Мова 12 (01) січня 1842 року на хуторі Солодкий Лиман (нині Канівського району Краснодарського краю) у старовинній козацькій родині. Батько, Семен Іванович Мова, був сотником

Стародерев'янківського куреня. Мати, Меланія Максимівна, також походила з козацького роду. Василь був найстаршим серед чотирьох дітей. Початкову освіту здобув у двокласному училищі станиці Уманської, а від 1853 до 1860 року навчався в Катеринодарській військовій гімназії.

У серпні 1860 року за кошти Кубанського війська В. Мова вступає на перший курс історико-філологічного факультету Харківського університету. Проте навчанню він не приділяв належної уваги, через що програму двох курсів опановував упродовж чотирьох років. Згодом поет перейшов на юридичний факультет, який закінчив у 1868 році. Захистивши наступного року дисертацію на ступінь кандидата прав, він повернувся до рідного краю.

Життєвий шлях письменника був поєднанням виснажливої служби та творчого пошуку. До 1873 року В. Мова працював учителем російської словесності в Катеринодарському Маріїнському жіночому училищі. А потім до кінця життя займався юриспруденцією: обіймав посади судового слідчого, мирового судді, голови з'їзду мирових суддів та присяжного повіреного в Усть-Лабі, Єйську та Катеринодарі. Чиновницька праця була для письменника осоружною. Справжнє задоволення він отримував лише від літературної творчості, якій міг присвячувати тільки короткі години відпочинку.

Аналіз досліджень і публікацій. Василь Мова успішно працював у всіх трьох родах літератури, проте далеко не всі твори письменника були опубліковані за його життя, через що, на жаль, чимало з них втрачено. Водночас та частина доробку, що збереглася, не залишилася поза увагою критиків і літературознавців. Високо оцінив поетичний талант митця, зокрема, Іван Франко, який висловив побажання якнайшвидше побачити опублікованою «збірку віршів В. Мови окремою книжкою» [4, с. 419]. Значну увагу аналізу творчості кубанського письменника приділив усесвітньо відомий мовознавець і літературознавець Юрій Шевельов. Учений акцентує на глибинному зв'язку лірики поета з народнопоетичною творчістю. Так, у поемі «Троїсте кохання» В. Мова, на думку дослідника, створив фактично стилізацію під народний твір. «Раз у раз у поемі знаходимо рядки, живцем узяті з народних пісень ("У неділю вранці-рано", "Ой чорняву з душі люблю, до білявки залицяюся, а з рудої та з дурної щовечора насміхаюся" і т. п.)», – зауважує Ю. Шевельов. Навіть за зовнішніми ознаками поема нагадує народну пісню про парубка, який кохав

одразу трьох дівчат і загинув через намову однієї з них. До того ж твір написаний «переважно традиційними пісненими ритмами» [5, с. 163].

Під різними кутами зору творчість В. Мови розглядали також Михайло Комаров («Літературна спадщина В. Мови») [1], Олександр Кониський [2], Любов Шевцова («Проблема руйнації родини у драмі Василя Мови (Лиманського) "Старе гніздо й молоді птахи"») [6] та інші.

Мета нашої розвідки – дати загальну характеристику літературному доробку Василя Мови та довести, що його творчість є невід'ємною складовою українського літературного процесу другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Свій дебютний вірш «І бачу я тоді широке синє море...» Василь Мова надрукував у часописі «Основа» в 1861 році. Твір змальовує жменьку відважних козаків, які на чайці намагаються здолати розбурхану стихію. Однак море виявляється сильнішим: воно «лютує, стогне <...> з ребер їх скидає» і, зрештою, поглинає героїв [3, с. 126]. У такий спосіб поет акцентує на історичній приреченості козацтва – імовірно, під впливом Пантелеймона Куліша, з яким мав нагоду спілкуватися під час навчання в Харкові.

Ця тема чітко простежується й у поезії «Козацький кістяк» (1875). Дата написання вказує на те, що вірш був нав'язаний сумними роковинами – сторіччям від дня зруйнування Катериною II Запорозької Січі. Поштовхом до роздумів про роль козацтва в українській історії стала знахідка: звичайний хлібороб під час оранки натрапляє на останки козака. Те, що прах воїна знаходить саме трудар, є глибоко символічним. Автор підкреслює: козацька доба, попри свою незламність, неминуче пішла в минуле. Понад те, поет, хоч і симпатизує простому люду, щиро переконаний, що майбутнє – за освіченою елітою, вихідцями з народу. Саме про це він пророче пише у фінальних рядках:

І треба нам добре
У тямку те взять,
Що вчена громада –
Могутня рать;
Як стануть у лаву
Такі вояки,
То більше зрятують,
Аніж козаки! [3, с. 64].

Мотиви занепаду козацького стану відчутні й у поемі «Троїсте кохання» (1863), завершеній під час харківського періоду життя. Головний герой, козак Клим, спокушає трьох дівчат (Марину, Килину й Орину), не маючи наміру пов'язувати долю з жодною з них. Юрій Шевельов зазначав, що в цьому творі подано виразні психологічні портрети: «Горда красуня Марина; злоблива, заздрісна й мстива Килина; дівча, що вперше усвідомлює силу своєї юної краси, Орина – всі вони однаково палко, але по-різному закохані в гайдамаку Кліма, носія розкладово-гультьайських виявів, властивих українському козацтву в його гірших виявах» [5, с. 163].

Важливе місце у творчому доробку Василя Мови посідає соціальна проблематика. Вона знайшла яскраве втілення в поемі «Ткачиха», над якою поет працював упродовж 1866–1888 років. У творі похмурими барвами змальовано нелегку долю пересічної української жінки. Очікуючи на повернення коханого чоловіка з військової служби, головна героїня щоденно тяжко працює та ціною власних зусиль виховує малолітню доньку. Однак її сподівання на краще життя не справджуються. Після повернення додому чоловік звинувачує дружину в зраді, жорстоко знущується з неї, пропиває вбоге майно й зрештою покидає сім'ю. Проте розв'язка його розгульного життя виявляється закономірною: «... Деся піймався на злодістві і застряв в острозі» [3, с. 92].

Підступний удар від близької людини остаточно підкошує фізичні й моральні сили жінки. Утративши віру в справедливість, вона зазнає деструктивного переродження. Від колишньої чесної трудівниці не залишається й сліду: тепер вона веде розбещений спосіб життя, п'є та безсоромно ошукує закоханого в неї порядного чоловіка. Автор підсумовує цей занепад так:

Против чумак воли й вози,
Против він і ярма,
Почав хліб ткачихин їсти
Начебто вже й дарма.
І віддячила ткачиха
Чумака-сірому:
За всю щедрість та за щирість
Витурила з дому! [3, с. 101].

На самому дні соціуму опиняється й донька ткачихи. Потрапивши до міста, дівчина спочатку намагається чесно працювати в

наймах, проте поступово піддається згубному впливу міського середовища, чужого для сільської людини. Усвідомивши, що можна жити в достатку, докладаючи менше зусиль, вона стає покриткою, а згодом – повією. На думку автора, який сповідував народницькі погляди, така розв'язка є закономірною, адже місто – це простір, що нищить мораль:

Місто – ворог чистих серцем,
Ворог нещадуций,
Тисячами паш неситих
Честь дівочу злющий!
Мов би змій той ненажерний,
Дівчат проглинає,
Тисячами їх нівечить,
В розпусту викидає [3, с. 97 – 98].

Доля героїні є типовою для тогочасної літератури. Подібні сюжети знаходимо у творах М. Кропивницького (Соломія у «Дай серцеві волю...»), Степанида у «Зайди-голові»), М. Старицького (Аннушка у «Не судилось»), Панаса Мирного (Христя у «Повії»). Василь Мова навіть не дає героїням власних імен, наголошуючи на узагальненості цих образів. У світі влади грошей чесна людина майже не має шансів на гідне виживання.

Ще гостріше соціальні проблеми постають у творі «На степи» (1883). У центрі сюжету багатодітна сім'я переселенців, що вирушила на Кубань у пошуках вільної землі. Шлях виявився фатальним: під час довгих митарств родина втратила всіх п'яťох дітей. Коли ж виснажені батьки нарешті дісталися мети, з'ясувалося, що вільних наділів немає – їх давно розібрали та перепродали багатії. Землі стоять пустою, оскільки селяни не в змозі платити непосильну оренду. Автор звертається до вбитого горем батька з гірким висновком:

Гей, злиденний роботяго,
Тільки дарма ти страждав!
Для дітей всю міць поклав ти,
Їм життя цілком віддав;
<...>
І тепер про людське щастя
Ти навік покинь думки –
Забирай убогі клунки
Та вставай у батраки! [3, с. 113].

«Своїм трактуванням теми соціального лиха й злиднів Мова близький до народницької літератури. Теми переселення, тяжкої й безпросвітної праці, соціальних контрастів, розпусти, що її несе місто, – це часті теми в народницькій літературі» [5, с. 156].

Важливе місце у творчому доробку В. Мови посідає драма «Старе гніздо й молоді птахи». Дата її написання невідома, проте, на думку Олександра Кониського, який зустрічався з автором у Києві в 1876 році, робота над твором на той час уже розпочалася. Тоді драма мала назву «Лихо з дітьми» [2, с. 396].

У цьому творі В. Мова порушує низку проблем, характерних для тогочасного українського драматургічного процесу. Він створив, зокрема, кілька яскравих образів «моральних покручів», які, долучившись до так званої «московської цивілізації», зреклися рідної мови та національної культури загалом. Такими є діти Загреби – Гарась і Уля, а також поручик Прогульбицький та подружжя Щербосьорбів. Подібні типи в ці роки активно розробляли Марко Кропивницький («Дай серцеві волю, заведе у неволю», «За сиротою і Бог з калитою...», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть»), Михайло Старицький («Не судилось») та інші.

Аполлон Прогульбицький, зокрема, нагадує Гордія Поваренка – героя комедії Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (особливо в сцені, де йдеться про намір одружитися з багатою нареченою). Неважко провести паралелі й між іншими персонажами обох п'єс, наприклад, між Овдієм Щербосьорбою й поміщиком Вороновим, які однаково прагнуть «перелицювати» власні прізвища на російський лад.

Чимало спільного у творі В. Мови і з комедією Івана Карпенка-Карого «Суєта» (1903), хоча вона написана значно пізніше. Передусім упадає в око непереборний конфлікт між батьками й дітьми. Показовим є епізод, у якому Загреба дає характеристику своїй «образованій» дочці Улі: «Зараз же як тільки вступила в дім, то почала вбиватися, що у нас і хати погані, і мебелю немає, і люди невчені, що скрізь мужицтво та необразованість» [3, с. 142].

У цьому контексті доречно згадати героїню «Суєти» Аделаїду, якій у селянській господі навіть повітря видається важким. «Символіка Мовиною твору втілена в його назві, – зауважує Ю. Шевельов, – не живуть молоді птахи в старому гнізді, покидають і розтягають його, і воно приречене на руйнування і загибель. Такий самий образ є і в «Суєті»...» [5, с. 166].

Висновки. Василь Мова залишив по собі багату літературну спадщину. Це, зокрема, незавершений переспів «Слова про похід Ігоря», «малюнки з натури» «Три мандрюхи», інтермедія «Куліш, Байда і козаки» тощо. На жаль, далеко не все з його доробку збереглося. Серед утраченого – оповідання «Шептуха», «Сякий-такий журавель», «Сердитий поштар», «Каторжний», «Катеринщина», «Роботяги і злодії», «Російсько-український словарь» (доведений до літери «І»).

Наскрізною у творчості Василя Мови є козацька тема. Будучи нащадком запорізького козацтва, він тлумачив роль цього стану суголосно з Пантелеймоном Кулішем – як стихійну силу, згубну для розвитку української державності, що залишила по собі руїну («Троїсте кохання», «Козацький кістяк»). Також у доробку письменника домінують теми знедоленого люду, зокрема переселенців («На степи»), жінки-страдниці («Ткачиха»), моральної деградації частини трудового козацтва та вічного конфлікту поколінь («Старе гніздо й молоді птахи»). Ці проблеми були характерними й для творчості провідних тогочасних письменників – Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого та інших. Усе це свідчить про те, що спадщина В. Мови є невід'ємною складовою єдиного українського літературного процесу.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в здійсненні ґрунтовного порівняльно-типологічного аналізу поетики Василя Мови з творчістю інших репрезентантів українського порубіжжя та наддніпрянських авторів, що допоможе чіткіше окреслити місце митця в загальнонаціональному контексті.

Література

1. К[омаров] М. К. Літературна спадщина В. Мови. *Зоря*. 1892. № 10. С. 203.
2. Кониський О. До історії українського і руського письменства. Кілька слів про Василя Мову. *Зоря*. 1891. № 20. С. 396.
3. Мова (Лиманський) В. С. Старе гніздо й молоді птахи. Київ: Дніпро, 1990. 421 с.
4. Франко І. Із поетичної спадщини Василя Мови (Лиманського). Зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1979. Т.31. С. 417–419.
5. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство. Упоряд. І. Дзюба. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 149–150.
6. Шевцова Л. Проблема руйнації родини у драмі Василя Мови (Лиманського) «Старе гніздо й молоді птахи». *Українська література*. 2012. № 10. С. 42–45.

References

1. K[omarov], M. K. (1892). *Literaturna spadshchyna V. Movy* [Literary Heritage of V. Mova]. *Zoria - Dawn*. № 10. P. 203. [in Ukrainian].
2. Konyskyi, O. (1891). *Do istoriyi ukrainskoho i ruskoho pysmenstva. Kilka sliv pro Vasylya Movu* [To the History of Ukrainian and Russian Literature]. *Zoria – Dawn*. No. 20. P. 396. [in Ukrainian].
3. Mova (Lymanskyi), V. S. (1990). *Stare hnizdo y molodi ptakhy* [Old Nest and Young Birds]. Kyiv: Dnipro Publ. 421 p. [in Ukrainian].
4. Franko, I. (1979). *Iz poetychnoyi spadshchyny Vasylya Movy (Lymanskoho)* [From Poetical Heritage of Vasyl Mova (Lymanskyi)]. In: Franko, I. *Zibrannya tvoriv u 50- ty tomakh*. [Collection of Works in 50 Volumes]. Kyiv: Naukova dumka Publ. Vol. 31. P. 417–419. [in Ukrainian].
5. Shevelov, YU. (2008). *Vybrani pratsi: U 2 kn. Kn. II. Literaturoznavstvo* [Selected Works: In 2 Books. Book II. Literature Studies]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia Publ. pp. 149–150. [in Ukrainian].
6. Shevtsova, L. (2012). *Problema ruynatsii rodyny u dramy Vasylya Movy (Lymanskoho) "Stare hnizdo y molodi ptakhy"* [The Problem of Family Breakdown in Vasyl Mova's Drama "Old Nest and Young Birds"]. *Ukrainska literatura – Ukrainian Literature*. № 10. pp. 42–45. [in Ukrainian].

Novykov, A. O.

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian Language, Literature and Teaching Methods at Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
anatoliy14208@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5158-960X>

The Creative Work of Kuban Writer Vasyl Mova in the Context of All-Ukrainian Literary Process

The paper provides a comprehensive analysis of the literary activity of the prominent Kuban writer Vasyl Semenovich Mova (pseudonym V. Lymanskyi), whose work became a unique connecting link between the Cossack tradition of Kuban and the all-Ukrainian cultural context of the second half of the 19th century. The author explores the artist's life and creative path, emphasizing the importance of his origin from an ancient Cossack family, which determined the dominant themes of his works. The study examines in detail the main motifs of the writer's poetic and dramatic heritage, in particular reflections on the historical fate of the Cossacks, social transformations, and the problem of the moral decline of the individual under the conditions of the capitalization of society.

Special attention is paid to the interpretation of the Cossack theme, which V. Mova treats through the prism of Kulish's concept as a spontaneous force that has receded into the past, making way for the "learned community". The artist's landmark works, i.e. the poem "Cossack Skeleton", the long poems "Triple Love" and "The Weaver", and the drama "Old Nest and Young Birds" are analyzed. The paper proves that social issues in V. Mova's work (the fate of migrants, the destruction of family ties, the harmful influence of the urban environment) correlate with the creative pursuits of such classic Ukrainian writers as Marko Kropyvnytskyi, Ivan Karpenko-Karyi, Panas Myrnyi, and Mykhailo Starytskyi.

A separate emphasis is placed on the reception of V. Mova's work by such prominent intellectuals as Ivan Franko and Yuriy Shevelov, which confirms the high artistic value of his heritage. The writer's use of folk-poetic stylistics and psychologism in depicting characters is researched. The conclusions state that despite the fragmentation and loss of part of the archive, the Kuban writer's work is an integral part of the unified Ukrainian literary process. The article actualizes the figure of V. Mova as a modern artist who combined a legal career with deep service to the national word.

It is substantiated realism and psychological drama, anticipating a number of trends that became dominant in Ukrainian drama at the turn of the century. The work summarizes the significance of the artist's contribution to the consolidation of Ukrainian identity in the frontier territories.

Key words: *Ukrainian literary process, Populism (Narodnystvo), Cossack themes, social drama, literary heritage, realism.*